

Željko Holjevac
Zagreb

OD HRVATSKOGA ŽIDANA DO HRVATSKOGA GROBA
Bilješke iz prošlosti Hrvata na gradišćanskohrvatskom govornom
području

UDK:930.85 (439=163.42) "15/19"

930.85 (437.6=163.42) "15/19"

Rukopis primljen za tisak 20.03. 2001.

Čakavska rič, Split,

Pregledni članak

Survey article

Recenzenti: Sanja Vulić, Joško Božanić

U kratkom povijesnom pregledu, kojim je obuhvaćeno razdoblje od 16. do kraja 20. stoljeća, autor iznosi neke osnovne činjenice iz političke, gospodarske, socijalne i kulturne povjesnice nekadanjih zapadnougarskih, odnosno današnjih gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj i Slovačkoj, čiji govori pripadaju srednjočakavskom dijalektu čakavskoga narječja. Riječ je o dvanaest naselja od Hrvatskoga Židana do Hrvatskoga Groba. Prilog je izrađen na temelju referentne literature, a sadrži i neke podatke iz raspoloživih statistika i relevantne arhivske građe.

U dvanaest naselja u zapadnoj Mađarskoj i u susjednoj Slovačkoj žive danas gradišćanski Hrvati čiji govori pripadaju srednjočakavskom dijalektu čakavskog narječja. To su Bizonja ili Bizunja, Hrvatska Kemlja, Koljnof i Unda (u zapadnomađarskoj županiji Győr-Sopron-Moson), odnosno Hrvatski Židan, Plajgor, Prisika i Temerje (u zapadnomađarskoj županiji Vas) te

Čunovo, Devinsko Novo Selo, Hrvatski Grob i Hrvatski Jandrof (oko Bratislave u Slovačkoj).¹ To su potomci onih Hrvata koji su se u 16. stoljeću pred osmanskom navalom iselili (ili su bili preseljeni) iz stare domovine u tadašnju zapadnu Ugarsku. Iako su neposredni motivi pojedinih selidbenih kretanja prema panonskom prostoru bili vrlo različiti,² osmanska je opasnost svakako bila *condicio sine qua non* migracija takvih razmjera kakve je poprimila selidba Hrvata na buduće gradišćanskohrvatsko govorno područje.

Već 1518. spominju se prvi Hrvati u Čunovu, a 1552. pojavljuje se naselje "Horwat Az Grwab" (Hrvatski Grob).³ Poslije se to mjesto zvalo "Horvát Gurab", a danas se zove Chorvátski Grob. Hrvatski Jandrof je 1552. zapisan u izvorima kao "Horváthfalu", tj. Hrvatsko Selo.⁴ To je ime u 17. stoljeću potisnuto u korist novog imena Horvát Jandorff (poslije Horvátjárfalu i Krabatisch-Jandorff, pa Kroatisch-Jahrdorf).⁵ Devinska Nová Ves (Devinsko Novo Selo), današnje predgrađe Bratislave, nosila je 1559. ime "Horvath Wyfalw",⁶ tj. Hrvatsko Novo Selo. Iz 1537. potječe prvi poznati popis po doselidbi Hrvata u Koljnof, u kojemu su zapisana i hrvatska prezimena.⁷ Među tamošnjim posjednicima vinograda 1557. hrvatska su prezimena bila u većini. Prisika je prvobitno bila njemačko selo (imena polja spomenuta 1567. sva su njemačka), koje su Hrvati pohrvatili.⁸ Etnički najhomogenije naselje, kolonizirano Hrvatima, bio je Plajgor. I susjedno

¹ Sanja Vulić-Bernardina Petrović, *Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj*, Zagreb, 1999., str. 25.

² Pokazuju to izvori objavljeni u: Géza Pálffy-Miljenko Pandžić-Felix Tobler, *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću*, Eisenstadt/Željezno, 1999.

³ Kvetoslava Kučerová, *Hrvati u Srednjoj Europi*, Zagreb, 1998., str. 213, 222.

⁴ Isto, 214. Usp. Dragutin Pavličević, *Moravski Hrvati. Povijest – život – kultura*, Zagreb, 1994., str. 72.

⁵ Josef Breu, "Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja", u: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb 1995, 81. Usp. Milan Matján, "Svedectvo terénnych názov o Chorvátoch na Slovensku", u: Ján Botík (zost.), *Chorvátska národnosť na Slovensku. História, onomastika, národopis*, Bratislava, 1999., str. 66.

⁶ Kvetoslava Kučerová, nav. dj., 194-195.

⁷ Géza Völgyi, "Prvi poznati popis po selidbi Hrvatov u Koljnofu", u: Milica Klaić-Tarađija (ur.), *Hrvatski kalendar 2000*, Budimpešta, 1999., str. 164-165.

⁸ Josef Breu, nav. rad, str. 72-73.

selo Hrvatski Židan također je doživjelo jako hrvatsko naseljavanje. Oko polovice 16. stoljeća (ili nešto kasnije) Hrvati su se trajno nastanili i u Temerju, Undi, Hrvatskoj Kemlji i Bizonji. Zanimljivo je ipak da se nazivi "Horvát Sidan" (Hrvatski Židan) i "Horvath Kemle" (Hrvatska Kemlja) u povijesnim izvorima pojavljuju tek krajem 17. stoljeća.⁹

U novim sredinama hrvatski su se doseljenici postupno udomaćivali, pa su pomalo nestajale i početne razlike u odnosu na domicilno stanovništvo. U svim spomenutim naseljima Hrvati su se održali do naših dana. U nekim drugim sredinama (npr. u Rosvaru) više ih nema. Hrvatskih je naseljenika bilo i u gradovima poput Šoprona i Požuna (današnje Bratislave) i oko njih, ali su oni u fluidnim gradskim ambijentima gubili kompaktnost i razmjerno brzo podlijegali asimilaciji. U grad su općenito dolazili sitni plemići i obrtnici, a na selo pretežno kmetovi.¹⁰ Urbari i drugi dokumenti iz posljednje trećine i s kraja 16. stoljeća potvrđuju kraj kolonizacije i društveno ukorjenjivanje Hrvata na zapadnougarskom tlu. Tako npr. jedan urbar iz 1569. bilježi 86 posto hrvatskih i samo 14 posto njemačkih prezimena u Temerju.¹¹

U novoj domovini Hrvati su opstali kao prepoznatljiva manjinska cjelina, zahvaljujući prije svega životu u prilično zatvorenim seoskim zajednicama, nerazvijenosti vlastite elite (osobito građanskog staleža) i drugim tradicionalnim čimbenicima etničke opstojnosti narodne manjine.¹² Budući da su gradišćanski Hrvati oduvijek bili vjerni katolici, važnu je ulogu u njihovom narodnom životu stoljećima imala Katolička crkva, poglavito hrvatski svećenici (ondje gdje ih je bilo) koji su čuvali i njegovali hrvatsku riječ (npr. Ivan Sigismund Karner,¹³ koji je 1799. postao župnikom u Bizonji).

O postkolonizacijskom i pretpreporodnom razdoblju gradišćanskohrvatske prošlosti u čakavskim naseljima od Hrvatskoga Židana do Hrvatskoga Groba svjedoče popisi stanovništva (*Conscriptiones populares*), porezni popisi (*Conscriptiones dicarum*), kanonske vizitacije (*Visitationes canonicae*) i

⁹ Isto. Usp. József Horváth (szer.), *Fejezetek Kimle múltjából. Tanulmányok és kisebb dolgozatok a falu történetéből és néprajzából*, Kimle, 1999., str. 27.

¹⁰ Kvetoslava Kučerová, nav. dj., str. 243.

¹¹ Josef Breu, nav. rad, str. 73.

¹² Đuro Vidmarović, *Gradišćanskohrvatske teme II*, Crikvenica, 1998., str. 51-52.

¹³ Vidi: Martin Meršić ml., *Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati*, Pazin, 1972., str. 69.

druga vrela. Posebno su vrijedne kanonske vizitacije Győrske (ili Raabske) biskupije, poglavito one iz 17. stoljeća,¹⁴ jer sadrže ne samo uobičajene podatke o crkvenosti nego i podatke na temelju kojih se mogu izvesti odgovarajući zaključci i o narodnosnoj strukturi i općem stanju puka u pojedinim selima. Tako su u Bizonji 1659. i 1663. župljani bili Mađari i Hrvati, 1674. stanovnici su bili Hrvati i u manjem broju Mađari, a 1696. župljani su gotovo svi bili Hrvati, izuzev nešto Mađara i Slovaka. Čunovo je u 17. stoljeću bilo većinsko hrvatsko selo sa snažnom njemačkom narodnosnom skupinom. U Hrvatskoj Kemlji 1659. i 1663. svi su naseljenici bili Hrvati, osim jednog Mađara. Kasnije vizitatori označavaju sve stanovnike Hrvatske Kemlje jednostavno kao Hrvate (1674), odnosno izrijekom utvrđuju da su svi župljani Hrvati. Vizitacije iz 1659., 1663. i 1674. bilježe i Hrvatski Jandrof kao čisto hrvatsko mjesto.¹⁵ Već 1647. župnik u Koljnofu bio je Hrvat, a 1663. lukno i davanja za školu bili su određeni kao i u drugim hrvatskim selima. Prema nekim podacima, u Koljnofu je 1715. bilo 61 posto žitelja s hrvatskim prezimenom, 35 posto s njemačkim i samo 4 posto s mađarskim.¹⁶ To je naselje s vremenom postalo važno hodočasničko odredište hrvatskih vjernika.¹⁷ U župi Prisika 1647. i 1697. djelovao je hrvatski župnik, a 1697. i mjesni učitelj bio je Hrvat.¹⁸ U Temerju se 1659. spominje hrvatski svećenik Petrus Krisanics. Svećenikom u Undi 1663. postao je Hrvat Michael Loncsicz, a seljani se u vizitaciji navode kao "boni Croatae" (Dobri Hrvati).¹⁹ Prema kanoničkoj evidenciji stanovništva u naseljima Požunske županije iz 1634., u Devinskom Novom Selu živjelo je 200, a u Hrvatskom Grobu 300 duša i svi su bili Hrvati.²⁰

¹⁴ U ediciji "Burgenländische Forschungen" objavio: József Buzás, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*, I-IV, Eisenstadt 1966-1969; Isti, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*, Eisenstadt, 1980.

¹⁵ Josef Breu, nav. rad, str. 81-82.

¹⁷ Stjepan Krpan, *Od Karaša do Biferna. Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*, Zagreb, 1988., str. 130.

¹⁶ Isto, str. 72.

¹⁸ Josef Breu, nav. rad, str. 73.

¹⁹ Kvetoslava Kučerová, nav. dj., str. 121.

²⁰ Csaba Csapody, "Pozsony megye népessége 1634-ben", *Történeti statisztikai közlemények*, 1-3/II, Budapest, 1958., str., 141, 146.

Zapadnougarski Hrvati čakavci, u naseljima od Hrvatskoga Židana do Hrvatskoga Groba, bili su do 1848. zemljoposjednički podložnici na vlastelinstvima u Šopronskoj (Sopron), Mošonskoj (Moson), Požunskoj (Pozsony) i Željeznoj (Vas) županiji. U doba marijaterzijanske urbarijalne regulacije (1767-1773) njihovi su zemaljski gospodari bili: velika kneginja Krisztina (Bizonja), grof János Illésházy (Hrvatska Kemlja), knez Miklós Eszterházy (Hrvatski Jandrof, Plajgor) i grof Daniél Eszterházy (Hrvatski Židan, Prisika) te Dávid i Lajos Nagy (Temerje).²¹ Čunovom su u tijeku 18. stoljeća postupno zagospodarili grofovi Szapáry, Devinsko Novo Selo i Hrvatski Grob držala je plemenita obitelj Pálffy,²² a Koljnof je tradicionalno pripadao gospoštiji grada Šoprona. Trgovište Unda nalazilo se od 16. stoljeća u posjedu nekoliko obitelji nižega plemstva.²³ U Prisiki je oko 1790. izgrađen dvorac magnatske obitelji Széchenyi u kasnobaroknom stilu, koji postoji i danas kao spomenik kulture.

Osnovna gospodarska djelatnost, kojom su se hrvatski ljudi u selima zapadne Ugarske tradicionalno bavili, bilo je poljodjelstvo (ratarstvo, stočarstvo, vinogradarstvo i dr.). Obrt, trgovina i druge djelatnosti bile su znatno slabije razvijene, a najčešće su se vodile u zakupu. Tako je npr. od 1794. do 1797. neki Wenzel Schelkshorn bio zakupnik ovčarije u Hrvatskom Jandrofu, kojom je upravljao njegov zet Ivan Brenner.²⁴ Poljodjelska je proizvodnja bila sirovinska i dosta autarhična. Seljaci su tradicionalno više proizvodili za svoje potrebe i za podmirenje različitih bilo naturalnih bilo novčanih podavanja državi, zemljoposjedniku i Crkvi nego što su bili usmjereni prema preradi ili plasmanu proizvedene robe na tržište (što ipak ne znači da nije bilo nikakve razmjene dobara i usluga). Kako je tehnologija bila prilično nerazvijena, produktivnost je bila razmjerno niska. Posebnu stavku u feudalnoj ekonomiji predstavljali su tzv.

²¹ Vidi: Ibolya Felhő (szer.), *Az urbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terezia korában*, I. köt., Budapest, 1970., str. 166, 224, 230, 234, 316.

²² Vidi: Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL), Budapest, Filmár: Helytartótanácsi Levéltár, C 59 Departmentum urbariale, X 8, X 7485 Urbéri tabellák, Film 4210 (44 Devenyujfalu), Film 4211 (75 Horvátguráb).

²³ Felix Tobler, "Gospodarstveni i socijalni razvoj", u: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 111, 119, 125.

²⁴ Isto, str. 113.

izvanredni tereti (*Extra-seriales Facultates*) te zajednička prava i obveze (*Communia Beneficia*) seoskih podložnika.²⁵

Matične knjige krštenih (*Libri baptismorum*), vjenčanih (*Libri copulatorum*) i umrlih (*Libri defunctorum*) rimokatoličkih župa iz 18. i 19. stoljeća pokazuju različite demografske oscilacije u zapadnougarskim hrvatskim selima u tim vremenima. Tako je zabilježeno da je npr. 22. prosinca 1752. u Hrvatskoj Kemlji umro župnik Simon Jordan u 32. godini života.²⁶

Seosko je društvo bilo materijalno oskudno, pa tako većinu kuća u pojedinim selima porezni popisi ubrajaju u nastambe treće klase, što praktično znači da su to uglavnom bile skromne seoske kolibe. Promjenjive vremenske prilike i povremene elementarne nepogode (naročito tuče i požari) otežavali su ionako prilično skromne mogućnosti materijalnog preživljavanja seoskog puka. Tako se npr. kmetovi u Koljnofu 21. kolovoza 1833. žale županijskim vlastima u Šopronu da su “zbog vatre koja je u tekućoj godini (...) izbila u mjestu pretrpjeli znatnu štetu i pali u veliko siromaštvo”.²⁷

Seosko pučanstvo izrazito agrarnog sastava, ukorijenjeno u prepoznatljivoj feudalnoj društvenoj strukturi i tradicionalnim zajednicama staroga poretka, u svome je pojavnom obliku i u zapadnougarskom obzorju nerazlučivo od životne zbilje utjelovljene u razmjerno stabilnim i pravilnim, prema cikličkom modelu oblikovanim obrascima tradicionalne kulture u povijesnom trajanju. U socijalnoj strukturi hrvatskih i drugih naselja prevladavale su stabilne lokalne zajednice, ali je podložničko društvo bilo više slojevito nego li iznivelirano. Popisi najčešće razlikuju tri vrste podanika: sesijski seljaci (*coloni*), željari (*inquilini*) i ukućani (*subinquilini*). Prvi su bili vlastelinski kmetovi s vlastitom kućom i pripadajućim vezanim zemljištem, drugi podanici s vlastitom kućom i bez pripadajućega vezanog

²⁵ Usp. Željko Holjevac, “Stanovništvo i gospodarstvo u Vedešinu i Umoku 1804. godine”, u: Milica Klaić-Taradija (ur.), *Hrvatski kalendar 2001*, Budimpešta, 2000., str. 59.

²⁶ MOL, Budapest, Filmtár: X 3265 Horvátkimle: Romai katolikus egyház anyakönyvei, Film A 1782, Vol. III, Sterberegister (Liber defunctorum).

²⁷ “Tudva van (...) hogy (...) Kóphazi Helységből való Jobbágyok a’ tűz által, melly e’ folyó Esztendőben (...) Helységben ki ütött tetemés Kárt Szenvedtünk, és nagy Szegénységre jutottunk” (MOL, Budapest, Filmtár: X 9709-14 Sopron vármegye adószedőjének iratai (Perceptoralia). Kárösszeírások és adóba beszámítható terhek, Film 40381 Kárösszeírások 1832/33).

zemljišta, a treći seljani bez vlastite kuće i odgovarajućega vezanog zemljišta.²⁸ Posljednji su obično živjeli u kućnoj zajednici sa sesijskim seljacima ili željarima. U članove obitelji ubrajali su se roditelji i djeca (sinovi i kćeri), često i ostali (snahe, unuci, braća, sestre itd.), a katkad i kućne sluge i sluškinje. Nerijetko su to bila muška i ženska djeca ili omladina iz istog sela, ali dosta često i iz okolnih (hrvatskih i nehrvatskih) naselja. Sluge i sluškinje imali su mnogi sesijski seljaci, pa i poneke željarske obitelji koje su to sebi mogle priuštiti.²⁹

Na temelju kanonskih vizitacija i drugih izvora znamo da su već u 17. stoljeću u gotovo svim selima od Hrvatskoga Židana do Hrvatskoga Groba postojali "školnici", tj. učitelji (npr. 1680. spominje se učitelj Michael Horuath u Bizonji³⁰), ali su vlastitu školsku zgradu imala samo neka naselja (npr. Bizunja, Hrvatski Jandrof, Prisika).³¹ Iz tog i kasnijeg vremena potječu i neki spomenici gradišćanskohrvatskog jezika, npr. jedan pisani dokument na hrvatskom jeziku iz Koljnofa 1696., zapis o pravima na vinograde u Hrvatskom Židanu i Prisiki iz 1769. i sl.³²

Prema Leksikonu naselja (*Lexicon locorum*) iz 1773. gotovo sva sela imala su vlastitoga katoličkog dušobrižnika (osim Hrvatskoga Židana i Plajgora³³) i po jednog učitelja (osim Plajgora).³⁴ U jednom drugom izvoru (*Conscriptio ludimagistrorum*) iz iste godine navode se imena i plaće nekih učitelja. Tako je u Koljnofu tada učiteljevao Mathias Verbossics s godišnjom plaćom u iznosu od 102 florena, u Hrvatskom Židanu Stephanus Bobich s godišnjom plaćom u iznosu od 33 florena i 10 krajcara, u Undi Joannes Mersics s godišnjom plaćom u iznosu od 30 florena i 71 krajcar

²⁸ Felix Tobler, nav. rad, str. 109.

²⁹ O socijalnim razlikama među tadašnjim seljanima govori ponešto i prilično reprezentativan spomenik na groblju u kajkavskom Vedešinu, na kome su uklesane ove latinske riječi: "Deo / redemptori / Ioannes / Blaskovits / colonvs Hidegsegiensis / MDCCCXIV F. F."

³⁰ Kvetoslava Kučerová, nav. dj., str. 128.

³¹ Felix Tobler – Johann Seedorf, "Školstvo od 16. stoljeća do 1921. godine", u: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 234.

³² László Hadrovics, "Povijest gradišćanskohrvatskoga književnog jezika", u: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 467.

³³ Oba sela pripadala su tada župi Prisika.

³⁴ Vidi: *Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum*, Budapestini, 1920., str. 83, 137, 168, 177, 211, 214, 215.

i u Prisiki Joannes Kovacsics s godišnjom plaćom u iznosu od 28 florena i 48 krajcara.³⁵ U svim selima, izuzev Devinskoga Novoga Sela i Hrvatskoga Groba, hrvatski (*Croatica*) je naveden kao glavni jezik u mjestu, što će reći da su Hrvati tada u tim naseljima morali biti izrazito većinsko žiteljstvo.³⁶ U slučaju Devinskoga Novoga Sela i Hrvatskoga Groba upisan je slovački (*Slavonica*) kao glavni jezik, ali ne zato što bi tada bilo u tim mjestima više Slovaka nego Hrvata (bilo je zapravo obrnuto) nego vjerojatno zato što su mađarski popisivači katkad teško razlikovali hrvatski od slovačkoga jezika.

Druga polovica 18. i prva polovica 19. stoljeća u povijesti Habsburške Monarhije obilježena je dinamičnim modernizacijskim preobražajima i postupnim prijelazom iz apsolutizma u dualizam. Zapadnougarski Hrvati, koje slovački etnograf Jan Čaplovič koncem 1820-ih godina dijeli na "gornje" i "donje" (*Ober-Croaten, Unter-Croaten*),³⁷ u svojim su lokalnim sredinama tek u ograničenoj mjeri percipirali promjene i općenito su teško primali utjecaje izvana. U različitim stremljenjima, koja su daleko prelazila okvire pučke kulture, participirali su donekle samo svećenici i drugi pojedinci. Stoga je sveukupni socioekonomski i kulturni razvitak današnjih gradišćanskih Hrvata bio u tim vremenima (a i poslije) prilično usporen. Budući da se mikrohistorijski i makrohistorijski razvoj uvijek na neki način uzajamno uvjetuju, međusobna su prožimanja u povijesnom trajanju ipak bila nezaobilazna i neupitna, a dolazila su do izražaja prije svega u kulturnom posredovanju. Da Hrvati u zapadnoj Ugarskoj nisu tada sasvim bili bez mnogih elemenata elite kulture, npr. "prez škole i prez knjig", pokazuje osobito kulturno pregalaštvo prisičkog župnika Jožefa Ficka (1772.-1843.), književnika Mate Drobilića (1808.-1891.) iz Bizonje i drugih zaslužnika.³⁸

³⁵ MOL, Budapest, Filmtár: X 9701-3 Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Népösszeírások (Conscriptiones populares), Film 40344 (1773. tanítók és jövedelmük öi.).

³⁶ Vidi bilj. 33. Potvrđuju to i drugi izvori, npr. kanonska vizitacija župe Temerje iz 1801., u kojoj piše: "Parochia est pura Croatica", tj. utvrđuje se da je Temerje "čista hrvatska župa". (MOL, Budapest, Filmtár: X 767 Szombathelyi Püspöki Levéltár. Canonica visitationes, Film 23740 Tömörd).

³⁷ Vidi: Johann v. Csaplovics, *Croaten und Wenden in Ungern*, Pressburg, 1829., str. 11.

³⁸ Vidi: Ludwig Kuzmich, *Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie*, Eisenstadt 1992. (Knjiga je objavljena kao poseban svezak br. 10 u ediciji "Burgenländische Forschungen"). Usp. ocjena knjige u: Petar Zdravko Blajić, "Gradišće nije bilo 'prez škole i prez knjig'", *Mosorska vila*, 3-4/I, Omiš, 1992., str. 153-154.

Za mađarske revolucije 1848. susreli su se mještani u Hrvatskom Židanu i Prisiki s vojskom hrvatskoga bana Josipa Jelačića, koja se pod Todorovićevim zapovjedništvom povlačila u listopadu te godine prema Hrvatskoj. Tada su opljačkana mjesta Livir i Žira, nakon čega su vojnici veliki dio plijena podijelili u Prisiki i Hrvatskom Židanu tamošnjem hrvatskom žiteljstvu, koje ga je nakon odlaska Jelačićevih vojnika opet vratilo stanovnicima Livira i Žire.³⁹ Zanimljivo je da su mnogi zapadnougarski Hrvati bili uključeni u narodne straže (npr. Stjepan Blazović iz Hrvatskog Židana, Jožef Šinković iz Koljnofa, Simon Ribarić iz Unde i dr.) ili su se borili u redovima mađarske nacionalne garde (npr. Adam Grubić iz Koljnofa, Franjo Varga iz Prisike, Jožef Guzmić iz Unde i dr.),⁴⁰ protiv koje je Jelačić vodio rat budući da Kossuthova vlada nije priznavala državnu posebnost trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Poslije 1848., kada je ukinuto kmetstvo, počele su se polako strukturirati neke okvire pretpostavke hrvatske suvremenosti na zapadnougarskome tlu. Zakon o narodnostima iz 1868. davao je neke koncesije manjinama u Ugarskoj, ponajprije mogućnost uporabe vlastitog jezika na nižim razinama uprave, Crkve i škole, što nije doduše spriječilo mađarizaciju, ali je pozitivno utjecalo na "buđenje" narodne energije. Tada živi i djeluje Mate Meršić-Miloradić (1850.-1928.), "farnik", tj. župnik u Hrvatskoj Kemlji (od 1879.), preporoditelj zapadnougarskih Hrvata, pokretač prvih novina na hrvatskome jeziku, pod nazivom *Naše novine* (1910.), čovjek koji je osmislio suvremeni pojam Gradišća (1920-ih godina) i trasirao mnoge putove prema gradišćansko-hrvatskoj sadašnjosti.⁴¹ Uz njega je nezaobilazan i

³⁹ Johann Seedoch, "Razdoblje Franje Josipa", u: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb 1995, 141-142. O tome su pisali Adolf Mohl (Usp. Adolf Mohl, *A horvátok átvonulása Sopronmegyén*, Sopron 1898) i u novije vrijeme Róbert Hermann (Usp. Róbert Hermann, "A Todorović-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében (Okmánytár)", *Soproni Szemle*, 3/LIII, Sopron, 1999., str 241-285).

⁴⁰ MOL, Budapest, Filmtár: X 9716 Sopron vármegye központi választmányának iratai. Képviselőválasztási névjegyzékek, Film 40386 Nemzetőrök összeírása (1848); X 9719 Sopron vármegye cs. kir. kormánybiztosának iratai. Volt honvédek összeírása, katonaállítási iratok, Film 40387 Nemzetőrök összeírása (1848): Honvéd beavatási lajstronok (Sopronvármegyei 1848/9-ki honvédek törzskönyve), Film 40388 Volt honvédek összeírása, katonaállítási (1850).

⁴¹ Vidi: József Horváth (szer.), nav. dj., 181-202. O Miloradiću su pisali i drugi autori, npr. Nikola Benčić (Usp. Nikolaus Bencsics, *Mate Meršić-Miloradić (1850-1928). Das Leben eines burgenländisch-kroatischen Dichters*, doktorska disertacija, Wien, 1963).

Mihovil Naković (1840.-1900.), učitelj u Koljnofu, skupljač "jački" (narodnih pjesama) i autor jedne okružnice o jedinstvenom pravopisu i književnom jeziku zapadnougarskih Hrvata (16. listopada 1877.),⁴² kao i drugi pojedinci.

Unatoč iseljavanju zapadnougarskih Hrvata na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Ameriku,⁴³ asimilaciji i drugim negativnim procesima koji su pomalo rastakali narodno tkivo, "imali su Hrvati zapadne Ugarske pred prvim svjetskim bojem ljeta 1910. apsolutnu većinu u 101 selu" (Bela Schreiner).⁴⁴ Doista, čak i prema službenim (ugarskim) statističkim pokazateljima, imali su Hrvati 1910. izrazitu natpolovičnu većinu u Bizonji, Hrvatskoj Kemlji, Čunovu, Hrvatskom Jandrofu, Hrvatskom Židanu, Prisiki i Undi. U Plajgoru su gotovo svi žitelji bili Hrvati, u Temerju ih je bilo 50 posto, u Devinskom Novom Selu imali su relativnu većinu, a u Hrvatskom Grobu bili su zastupljeni s približno 29 posto. Pokazuje to slijedeća tablica:⁴⁵

Tablica: Stanovništvo 1910. godine

NASELJE	BROJ STANOVNIKA	BROJ HRVATA
Bizonja	1367	954
Čunovo	688	460
Devinsko Novo Selo	2817	1164
Hrvatska Kemlja	991	812
Hrvatski Grob	1137	330
Hrvatski Jandrof	647	520
Hrvatski Židan	1051	909
Koljnof	1855	1773
Plajgor	270	263
Prisika	744	579
Temerje	718	360
Unda	658	541

⁴² Mirko Valentić, "Novija povijest Gradišćanskih Hrvata", u: Zvane Črnja – Mirko Valentić – Nikola Benčić, *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, 1973., str. 16.

⁴³ O tome vidi: Ivan Čizmić, "Iseljavanje gradišćanskih Hrvata u SAD", u: Božidar Finka (gl. ur.), *Gradišćanski Hrvati 1533-1983*, Zagreb, 1984., str. 17-23.

⁴⁴ Bela Schreiner, *Das Schicksal der Burgenländischen Kroaten durch 450 Jahre. Sudbina Gradišćanskih Hrvatov kroz 450 ljet*, Eisenstadt/Željezno, 1983., str. 269.

⁴⁵ Vidi: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai*, Budapest 1912, 24-27, 38-39, 44-45, 57-56, 150-151.

U Prvom svjetskom ratu (1914.-1918.) brojni zapadnougarski Hrvati borili su se u redovima austrougarske vojske. Mnogi su položili svoje živote. Na njih danas podsjećaju imena uklesana na spomen-pločama žrtvama rata u pojedinim selima, npr. na onoj u Koljnofu, gdje su iznad imena poginulih upisane ove riječi: "Za kralja i za svoj dom / Platili su lašćim žitkom / Uvelikom svita boji / Tujini su na pokoji". Ponegdje su na spomen-pločama zabilježene i žrtve Drugoga svjetskoga rata (1939.-1945.), npr. u Prisiki.

Poslije Prvoga svjetskoga rata i raspada podunavske Monarhije rodila se ideja o teritorijalno-političkom povezivanju Češke i Hrvatske koridorom koji bi se protezao od Bratislave do Varaždina.⁴⁶ Zabrinuti zbog sve izvjesnije mogućnosti razbijanja svojega etničkog arhipelaga, zapadnougarski Hrvati nisu bili nimalo oduševljeni tom idejom. Kad se npr. u Koljnofu 5. siječnja 1919. sastao "Hrvatski narodni savjet", na njegovoj je zastavi stajalo geslo: "Ljubav prema materinjem jeziku i vjernost ugarskoj domovini".⁴⁷ Za hrvatsku naklonost borili su se tada i Austrijanci i Mađari, npr. za vrijeme šopronskog plebiscita u prosincu 1921. Iako je pitanje spomenutog koridora bilo postavljeno i na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919., dotad cjeloviti zapadnougarski prostor na kraju je ipak podijeljen između Austrije (u kojoj je ustrojena pokrajina Burgenland – Gradišće), Mađarske (u kojoj je ostala Bizonja, Čunovo, Hrvatska Kemlja, Hrvatski Jandrof, Hrvatski Židan, Koljnof, Plajgor, Prisika, Temerje, Unda i još neka hrvatska sela) i Čehoslovačke (kojoj su pripali Hrvati u Devinskom Novom Selu i Hrvatskom Grobu te skromni preostaci Hrvata u još nekim naseljima oko Bratislave (npr. u Lamaču, gdje su ubrzo nestali).⁴⁸ Lomljenje povijesnih sveza među pojedinim selima, izazvano diobom među različitim državama, samo je pogodovalo asimilaciji i drugim dezintegracijskim procesima. U Čehoslo-

⁴⁶ O tome vidi: Božena Vranješ-Šoljan, "Pitanje takozvanog gradišćanskog koridora – hrvatsko gledište", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 25, Zagreb, 1992., str. 73-84.

⁴⁷ Gerald Schlag, "Gradišćanski Hrvati od 1918. do 1945. godine", u: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 157.

⁴⁸ Isto, str. 164.

vačkoj su Hrvati postali sastavni dio tzv. čehoslovačke narodnosti,⁴⁹ a ni politika Horthyjeve Mađarske nije bila naklonjena manjinama.

Poslije Drugoga svjetskoga rata, čija teška iskušenja nisu zaobišla ni zapadnomadžarske ni čehoslovačke Hrvate, vlast u Mađarskoj i Čehoslovačkoj preuzeli su domaći komunisti pod patronatom Sovjetskoga Saveza. Čehoslovačkoj su 15. listopada 1947. pripojena tri sela – Čunovo, Hrvatski Jandrof i Rosvar – koja su dotad pripadala Mađarskoj.⁵⁰ Hrvatski Jandrof je tada postao Jarovce, a Rosvar (koji je s vremenom posve izgubio svoj hrvatski identitet) Rusovce. Jedino je Čunovo zadržalo staro ime. U obje zemlje uspostavljen je socijalistički poredak, koji je svojim zahvatima u prirodni sociokulturni krajolik sela pridonio napuštanju tradicijskih vrijednosti i potaknuo migracije sa sela u grad, a neprirodna “željezna zavjesa” dovela je pogranična gradišćanskohrvatska sela u izolaciju. Političke opreke između zemalja u sovjetskom lageru i Titove Jugoslavije ometale su veze sa starom domovinom, koje su počele pomalo oživljavati već između dvaju svjetskih ratova u povremenim kulturnim kontaktima.⁵¹ Osim toga, gradišćanski Hrvati u Mađarskoj mogli su u to vrijeme “razvijati” svoju kulturu i “njegovati” svoj identitet gotovo jedino u okviru Demokratskog saveza južnih Slavena (DSJS), unitarističke organizacije koja je okupljala hrvatske, srpske i slovenske manjinske zajednice i promicala integralno “južnoslavenstvo”, poglavito u školama.⁵² Pa i u takvim složenim prilikama razna društva i pojedinci neumorno su promicali izvorno kulturno stvaralaštvo (npr. Hrvatski klub u Koljnofu od 1972., mješoviti pjevački zbor “Mate Meršić Miloradić” u Bizonji od 1978. i srodna društva)⁵³.

Svi ti i drugi čimbenici i negativni trendovi pridonosili su značajnom smanjivanju hrvatskog korpusa u zapadnoj Mađarskoj i tadašnjoj Čehoslovačkoj. Bizonja i Hrvatska Kemlja izgubile su hrvatsku većinu između 1941. i 1960., a Temerje već između 1934. i 1951. U Čunovu su Hrvati od 1961. do 1970. svoju apsolutnu većinu od 55 posto zamijenili relativnom od 42%,

⁴⁹ Viliam Pokorný, “Pet stoljeća Hrvata u Slovačkoj”, u: Hrvoje Salopek (ur.), *Tjedan Hrvata iz Slovačke Zagreb, 18. do 24. rujna 2000.*, Zagreb, 2000., str. 11.

⁵⁰ Stjepan Krpan, nav. dj., str. 160.

⁵¹ Viliam Pokorný, nav. rad, 13. Usp. Dinko Šokčević, “Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj”, u: Milica Klaić-Taradija (ur.), *Hrvatski kalendar 2001.*, Budimpešta, 2000., str. 51.

⁵² Đuro Vidmarović, nav. dj., str. 97.

⁵³ Stjepan Krpan, nav. dj., str. 118, 128.

a između 1970. i 1980. izgubili su i nju. Udio hrvatskoga puka u ukupnom stanovništvu Hrvatskog Jandrofa pao je između 1961. i 1970. sa 59 posto na 48 posto.⁵⁴ Ujedinjenje Hrvatske Kemlje i Mađarske Kemlje 1966. u jedinstvenu seosku općinu Kemlja i pripojenje Devinskog Novog Sela 1971. gradskom području Bratislave⁵⁵ (i njegova urbanizacija) također je utjecalo na opadanje broja Hrvata u tim sredinama, a jednako tako i odluka mađarskog Ministarstva prosvjete iz 1960. o ukidanju nastave na hrvatskom jeziku u seoskim školama u Mađarskoj.⁵⁶ Prema raspoloživim podacima iz 1980., udio Hrvata u ukupnom stanovništvu pojedinih čakavskih naselja zapadne Mađarske i Slovačke iznosio je: u Koljnofu (83 posto), Hrvatskom Židanu (73 posto), Plajgoru (68 posto), Undi (57 posto), Prisiki (55 posto), Hrvatskom Jandrofu (26 posto), Bizonji (23 posto), Devinskom Novom Selu (oko 20 posto), Hrvatskom Grobu (oko 20 posto), Čunovu (16 posto) i ujedinjenoj Kemlji (11 posto).⁵⁷ U Temerju, nekoć čistom hrvatskom selu, živjelo je 1980. samo šest Hrvata.⁵⁸ Premda razne statistike ne moraju uvijek odražavati stvarno stanje, navedeni podaci više su nego indikativni.

Padom komunizma i slomom socijalističkog sustava 1989./90. stvorene su pretpostavke za posve drugačiji obrazac razvojnih kretanja i kod Hrvata u srednjoločakavskim naseljima od Hrvatskog Židana do Hrvatskog Groba. Strukturalne promjene u matičnim zemljama i stvaranje suverene Republike Hrvatske pozitivno se odrazilo na afirmiranje hrvatstva u tim naseljima i općenito u panonskom obzorju. Već 1990. osnovan je Savez Hrvata u Mađarskoj. U demokratskoj Mađarskoj priznata su gradišćanskim i drugim Hrvatima politička i kulturna prava, pa su postupno otvorene nove prosvjetne i kulturne ustanove i utemeljene lokalne samouprave, a ustrojena je i središnja Hrvatska državna samouprava u Budimpešti. U samostalnoj Slovačkoj, nastaloj poslije raspada Čehoslovačke, osnovan je 1990. Hrvatski kulturni savez, krovna udruga Hrvata u Slovačkoj, koji djeluje i danas.

⁵⁴ Josef Breu, nav. rad, str. 92-93.

⁵⁵ József Horváth (szer.), nav. dj., 65; Viliam Pokorný, nav. rad, str. 14.

⁵⁶ Dinko Šokčević, nav. rad, str. 51.

⁵⁷ Vidi bilj. 54. Usp. Stjepan Krpan, nav. dj., str. 171, 176.

⁵⁸ Vidi: 1990. *évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980., 1990.*, Budapest, 1993., str. 54, 152.

DA HRVATSKI ŽIDAN A HRVATSKI GROB, Note dal passato dei Croati
nell'area linguistica croata di Gradišće

R i a s s u n t o

Nel breve compendio storico, che comprende il periodo dal XVI alla fine del XX secolo, l'autore espone alcuni fatti basilari della storia politica, economica, sociale e culturale dei Croati allora ungaro-occidentali, oggi Croati di Gradišće e in Ungheria e in Slovacchia, le cui parlate appartengono al dialetto medio ciacavo della lingua ciacava. Si tratta di 12 paesi che vanno da Hrvatski Židan a Hrvatski Grob. L'elaborato si fonda sulla relativa letteratura critica, e contiene anche alcuni dati presi dalle statistiche disponibili e dal rilevante materiale archivistico. I primi Croati sul territorio dell'Ungheria occidentale si ricordano già nella prima metà del XVI secolo. Dopo la loro migrazione e prima del loro risorgimento essi erano vassalli feudali, prevalentemente cattolico-romani, e si occupavano soprattutto di agricoltura. Dalla seconda metà del XIX secolo ebbe inizio il loro risorgimento. Il XX secolo portò con i progressi dell'età moderna anche nuove prove: le tribolazioni nelle guerre mondiali, la divisione etnica dell'arcipelago dei Croato ungaro-occidentali nel 1921, l'assimilazione, ecc. Oggi nell'Ungheria e nella Slovacchia democratiche a questi Croati sono riconosciuti i diritti delle minoranze nazionali, e gli stessi rapporti con la loro antica patria sono diventati più saldi.

FROM CROATIAN ŽIDAN TO CROATIAN GROB, Notices from Croats'
past on the Gradište-Croatian speech territory in Austria

S u m m a r y

In a short historical survey covering the period from the 16th to the end of 20th century the author sets forth some of the basics facts from political, economic, social and cultural chronicles from the once West-Hungarian, namely, the present day Gradište Croats living in Hungary and Slovakia, whose speeches belong to the middle-Chakavian dialect of the Chakavian vernacular. It deals with 12 settlement from the Croatian Židan to the Croatian Grob. The supplement is based on the reference books containing also some data from the available statistics and relevant archival materials. The first Croats on the west-Hungarian territory are mentioned already in the first half of 16. century. After the immigration and prior

to renaissance they were feudal subjects, explicit Roman Catholics, predominantly engaged in agriculture. Starting from the second half of 19th century their revival has begun. The 20th century brought about modernized improvement, however, also with new experiences: sufferings in the World wars, division of the ethnic archipelago of the west-Hungarian Croats in 1921., assimilation, etc. Today, in the democratic Hungary and Slovakia these Croats enjoy the minority rights, their connections with the old homeland are stronger.

Podaci o autoru:

Željko Holjevac zaposlen je kao znanstveni novak u Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Zagrebu, Marulićev trg 19 / I, na projektu "Hrvati u okolnim zemljama" koji vodi dr. Dragutin Pavličević; kućna adresa: Fancevljev prilaz 2 (kod Bizjak), 10010 Zagreb, mob. 091 5386 208.